

Bosna-Hersek'te Türkçe

Hüseyin GÖNEL
International Burch University
Faculty of Education
Turkish Language and Literature Department
hgonel@ibu.edu.ba

Özet: Bosna-Hersek'te Türkçenin varlığı bu bölgenin Osmanlılar tarafından fethedilmesine dayanır. Fetihten sonra devletin resmi dili olması ve din birliğinden dolayı Türkçe, varlığını artırarak sürdürmüştür. Bu süreçte Osmanlıların fetih, iskân, eğitim ve kültür politikaları özellikle etkili olmuştur. XIX. yüzyılın son çeyreğinden başlamak üzere bölgedeki Türk varlığı giderek zayıflamıştır. Türkçe ise varlığını az da olsa sürdürebilmiştir. Bu yazıda Türkçenin Türk-İslam kültürü çerçevesinde Bosna-Hersek'te ilk varlık gösterdiği dönemlerden başlayarak günümüze kadarki durumu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Türkçe, Türk Kültürü, Türk Edebiyatı

Turkish Language in Bosnia and Herzegovina

Abstract: The presence of Turkish Language in Bosnia and Herzegovina dates back to the Ottoman invasion of the region. The fact that Turkish language was the formal language of the empire and the existence of religion union greatly increased the already existing popularity of Turkish Language. The Ottoman policy of housing, conquest, education and culture was especially influential on this process. Since the last quarter of 19th century, Turkish presence gradually decreased in the region. Turkish language, however, managed to survive. This article aims to Turkish Language and its presence within the Turkish-Islamic cultural context from the early times of its emergence to our time.

Key Words: Bosnia and Herzegovina, Turkish Language, Turkish Culture, Turkish Literature

Giriş

Coğrafi ve Tarihi Durum

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Bosna-Hersek doğu ve güneydoğuda Sırbistan ve Karadağ, kuzey ve batıda ise Hırvatistan cumhuriyetleriyle çevrilidir. Bosna ismi aynı adı taşıyan ırmaktan, Hersek ise Neretva Nehri havzası ve güney bölgeleri içine alan bölgede XV. yüzyıl ortalarında Bosna kralına isyan ederek kendini "St. Sava'nın Herseki"²⁰⁶ ilan eden Stjepan Vukcic Kosaca'nın unvanından gelir (Djurđjev, 1992:297).

Osmanlılara kadar Roma, Bizans ve yerli hanedanların hâkimiyetinde kalan bölgeye ilk Türk akınları 1386 yılında başlar. 1392 yılında Üsküp'ün fethiyle birlikte artan Osmanlı nüfuzu Bosna Kralı II.Tvrtko'nun Osmanlı hakimiyetini kabul etmesiyle sonuçlandı (1428-1429). 1463 yılında ise Fatih Sultan Mehmet'in idaresindeki ordu Bosna'yı fethetti. Fetihten sonra sancak haline getirilen bölgenin merkezi Saraybosna oldu. Sancak merkezi daha sonra Banaluka'ya taşındı. Bosna askerî ve stratejik önemi dolayısıyla 1580 yılında eyalet haline getirildi. 1639'da eyalet merkezi Travnik'e taşındı. Bölge Osmanlı döneminde Bosna, Hersek, Klis, İzvornik, Kırka, Zacesne, Bihaç sancaklarından oluşuyordu (Djurđjev, 1992:298; Emecen, 1992:296).

1878'de Avusturya-Macaristan idaresine verilen Bosna-Hersek 1908 yılında resmen Osmanlı idaresinden çıktı. Bu tarihe kadar yaklaşık 450 yıl süren Osmanlı hâkimiyeti, Boşnakların İslamiyeti seçmeleri yanında halkın gündelik hayat tarzına kadar inen derin bir kültürel etkiye yol açmıştır. Osmanlılar tarafından kurulan veya geliştirilen yerleşim yerleri birer Türk-İslam şehrine dönüşmüştür. Tımar sisteminin başarılı bir şekilde uygulanması ile sosyal ve iktisadî hayatta büyük değişiklikler meydana gelmiştir (Djurđjev, 1992:297, 298).

²⁰⁶ Herzeg=Dük

Bosna'da Türk Varlığı

Yukarıda bahsettiğimiz gibi bölgeye Osmanlı akınları her ne kadar 14.yüzyılın sonlarında başlamış olsa da gerçek anlamda Türk kültür ve varlığı ancak fetihten sonra kendini gösterebilmiştir. Daha önceki dönemlerde Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türk unsurunun dil, din ve kültür bakımından etkisinden bahsetmek çok zor olmakla birlikte, İslamî çerçeveli Osmanlı kültür hayatı ile mukayese edilemeyeceği de açıktır.

Türkçe ve Türk-İslam kültürünün Bosna'daki varlığını Osmanlı İmparatorluğu ekseninde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü Türkçe bir imparatorluk dili olarak bu topraklara gelmiştir. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra bir kültür ve sanat merkezi hüviyetine bürünen başkent, doğulu batılı herkesin dikkatini çekmiş ve beğenisini toplamıştır. Bosnalıların İslamiyeti kabulü ile birlikte devletin bir parçası haline gelen bu toplulukta Türkçe doğrudan konuşulan, benimsenen bir dil olmuştur.²⁰⁷ Devlet dilinin Türkçe olması da doğal bir şekilde Boşnak, Sırp ve Hırvatların bu dilden bazı alıntılar yapmaları ile sonuçlanmıştır. En azından çarşı pazarında sürekli artan Türk göçmenlerle, devlet görevlileriyle anlaşmak gibi ihtiyaçlarla günlük dildeki bazı kelimeler, basit kalıplar kullanılmaya başlanmış böylece bu dillere de pek çok Türkçe kelime girmiştir.²⁰⁸

Türkçenin bölgedeki varlığı yerli dillerin varlığını tehdit etmemiştir. Bu durumu bölgede hâkim olmuş diğer devletlerle karşılaştırmak yerinde olacaktır. Roma veya Bizans dönemlerinin Avrupa'nın dil haritasında büyük değişiklikler yaptığı bilinmektedir.²⁰⁹ Mesela Roma İmparatorluğunun Akdeniz, Yakın Doğu, Batı ve Orta Avrupa'nın büyük bir kısmı ve Balkanlarda tek bir siyasi kuvvet olarak hâkimiyet kurduğu 500 yıllık fütuhât döneminde Romalıların dili olan Latince, önce İtalya'daki kardeş dillerin yerini sonra ise İmparatorluğun Batı vilayetlerinde konuşulan dillerin –Baskça hariç- yerini almıştır. Aynı zamanda Balkanlarda da kök salmıştır. Bu süreçte eski dillerin kaybolması ve yeni dillerin ortaya çıkması büyük halk hareketleri sonucunda değil, diller arasındaki temas ve alışverişlerin sonucudur. Yani Romalıların işgal ettiği vilayetlerin ahalisi aynı bölgelerde yaşamaya devam etmiştir. Yerli halkın çoğunluğu oluşturmasına karşın buralara gelen asker, memur, tüccar gibi elemanların konuştuğu Latince, yerli ahali tarafından günlük ihtiyaçlar ve Roma kültürünün prestiji yüzünden gittikçe benimsenmeye başlandı. Avrupa'da bu süreçte en önemli etken Roma'nın kültür üstünlüğü olmuştur (Hazai, <http://www.osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=7&id=200>).

Osmanlı İmparatorluğunda Anadolu ve Rumeli'de görülen Türkleşme, yerli halkın Türk dilini gittikçe benimsemesi ve bu sürecin sonunda eski dilini unutmamasından ziyade göçmenlerin fetihler sonucunda bu bölgelere yerleşip yaşamaya başlaması anlamına gelir. Türkler fetihlerle oluşan yeni siyasi yapı içinde gerek kendi inisiyatifleri gerekse devletin iskân politikası sonucunda belirli bölgelere gidip yerleşmişlerdir. Buralarda Türkçe ile yan yana yaşayan çeşitli diller arasında çok taraflı bir temas ve alışveriş ortaya çıkmış fakat bu durum eski dillerin kaybolmasına yol açmamıştır. Balkanların İslamlaşmış bölgelerinde bile Pomaklar, Boşnaklar, Arnavutlar kendi dillerini korumuşlardır. Yüzyıllar süren dil bağımsızlığına Anadolu'dan da benzer örnekler verilebilir (Hazai, <http://www.osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=7&id=200>).

²⁰⁷ XVI.-XVII. yüzyıllar içinde 22 Bosnalı sadrazam Osmanlı Devletinde görev yapmıştır (İsen, 1997d:519). Osmanlı idarî ve askerî sisteminde önemli bir yeri olan devşirme usulü gayr-i Müslimleri kapsardı. Müslüman tebaadan olan Boşnaklar için bir istisna yapılmış ve Müslüman olan Bosnalıların çocukları sadece saray ve Bostancı Ocağına alınmıştır. Rivayete göre Bosna halkının İslamiyeti kabullerinden son derece memnun olan Fatih Sultan Mehmed, kendisinden bir dilekleri olup olmadığını sormuş; onlar da padişahın hizmetinde bulunmak istediklerini bildirmişler. Bunun üzerine Bosnalı çocukların da saray için devşirilmesi kanun olmuştur (Yakuboğlu, 2006:128). Devşirme çocuklara Türkçenin çok iyi öğretildiği bilinmektedir. Türk ailelerin yanına verilenler veya saray hizmetine alınanlar iyi derecede Türkçe bilirdi. Bu durumda başka diyalara veya tekrar memleketine dönen bu insanların idarî ve askerî görevlerini ifa ederken Türkçe otomatik olarak devreye girmektedir. Türkçenin bölgede varlık göstermesinin sebeplerinden biri de bu fiili durum olarak görülebilir.

²⁰⁸ Sırpça, Hırvatça ve Boşnakça'ya geçen Türkçe kelimelerle ilgili yapılan bazı çalışmalar şunlardır: 1.1818 yılında Vuka Stef. Karadžić'in "Sırpça Sözlük"ü (Srpski Rječnik) basılmıştır. Yazar bu sözlükte Türkçe kökenli olabileceğini düşündüğü kelimeleri bir yıldız ile belirtmiştir. 2. 1868 yılında Dr. Otto Blau tarafından, "Boşnakça- Türkçe Konuşma Kitabı" (Bosnisch-Türkische Sprachdenkmäler) isimli eser yayımlanmıştır. 3.Yugoslav Bilim ve Sanat Akademisi'nin 1888 yılında bastırıldığı Hırvatça ya da Sırpça Sözlükte çok sayıda Türkçe kelime mevcuttur. 4.1881 yılında Saraybosna'da "Bosna'da Türkçe Kökenli Kelimeler" (Turcizmi u Bosni) adında küçük bir sözlük bastırılmıştır. 5.1895 yılında ise "Bosna-Hersek Halkının Kullandığı Türkçe, Arapça ve Farsça Kelimelerin İncelenmesi" (Tumač Turskim, Arapskim i Persijskim Riječima Koje Narod u Bosni i Hercegovini Upotrebljuje) adlı bir çalışma yapılmıştır. 6. 1884 yılında Belgrad'da Đorđa Popović'in "Dilimizde Kullanılan Türkçe ve Doğu Dillerinin Kelimeleri Sözlüğü" (Turske i Druge Istočanske Reči u Našem Jeziku) bastırılmıştır. 7. Franza Miklosich, araştırmaları 1884 yılında Viyana'da iki bölümde "Güneydoğu ve Doğu Avrupa Dillerinde Türkçe Kelimeler" (Die Türkischen Elemente in den Südost- und Osteuropäischen Sprachen) adıyla yayımlanmıştır. Miklosich'in araştırmalarını Theodor Korsch "Slav Flolojisi Arşivi" (Archiv für Slavische Philologie) isimli gazetede (Berlin, Sayı 8 ve 9) eleştirisini yazmıştır. (Şkaljić, 1965:17-18). Abdullah Şkaljić tarafından 1965 yılında Saraybosna'da basılan "Sırpça-Hırvatça Dilinde Türkçe Kökenli Kelimeler" (Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku) adlı sözlüğü bu alanda en kapsamlı ve yetkin çalışmadır. (Şkaljić, 1965).

²⁰⁹ Doğu Avrupa, Roma ve Bizans dönemleriyle ilgili olarak sadece dil bakımından değil din bakımından da değişikliklere uğramıştır. Çünkü bölge o dönemde Roma ve Bizans arasında tampon bölge konumundadır ve bu iki devletin bölge üzerinde din merkezli üstünlük kurma çabası söz konusudur. Bu konuda bölgeyle ilgili Graham E. Fuller'in "İslamsız Dünya" adlı eserindeki tespitine yer vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz: "Doğu Avrupa'da Doğu-Batı rekabeti devam ederken Sırp, Bulgarlar, Rumenler, Ruslar ve Arnavutluğun güneyindeki nüfus Ortodoksluğa geçirilmişti. Öte yandan Roma da boş durmayarak Polonyalıları, Çekler, Slovaklar, Hırvatlar, Slovenler ve Macarları Katolikliğe geçirmeyi başarmıştı. Varlıklarını günümüze kadar koruyan bu halkların din konusunda yaptıkları seçimler gelecekteki siyasî ve kültürel yönelimlerini de şekillendirecekti. Baltık Denizi ve eski Yugoslavya'dan Ege'ye kadar uzanan keskin bir Latin-Ortodoks fay hattının varlığından bugün de söz etmek mümkündür." (Fuller, 2010:81).

Osmanlı kültür hayatında çeşitli dillerin yüzyıllar boyu birlikte yaşadığı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla imparatorluğun pek çok bölgesinde iki veya çok dilli bir yapı göze çarpar. Bu durumda diller arasındaki temas ve alışveriş daha da kuvvetlenmiş olarak karşımıza çıkar. Balkan dillerinde geniş yer kaplayan Türkçe alıntılarının çokluğunun bu iki dillilikten kaynaklandığı açıktır. Burada asıl dikkat çeken husus Türkçeden gelen bu alıntılar Türkçe bilmeyenler için Türklerle anlaşmada basit bir ortak dil / ortak ticaret dili (lingua franca) temelini oluşturduğu gerçeğidir (Hazai, <http://www.osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=7&id=200>). Mesela 1664 tarihinde Mostar'ı ziyaret eden Evliya Çelebi Mostar halkının Türkçe, Boşnakça ve Latince konuştuğunu bildirmektedir (Aruçi, 2005:296).

Osmanlı toplumu günlük konuşma dili, din dili, edebiyat dili bakımından da doğal olarak çok dilli bir yapıya sahipti. Medreselerde eğitim alanlar Türkçe, Arapça ve Farsçayı bilmek durumundaydı. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra Türkçenin edebî dil olarak gelişim göstermesi ve 16.yüzyılda zirveye ulaşması müslüman olan hemen her halktan aydınların Türkçe yazması sonucunu doğurmuştur. Türk dilinin bu etkisi devletin bütün bölgelerinde kendini göstermiştir. Bu açıdan Bosna'da Türkçe yazma geleneğinin sağlam bir temele dayandığı çok açıktır. Aslında bu durumun sebeplerini yine İstanbul'un fethinde aramak yerinde olacaktır. Fetih sonrası yerli ahaliye din ve kültür serbestisi verilmesi aynı zamanda dil bağımsızlığının da temelini oluşturmuştur denilebilir.²¹⁰

Osmanlılarda Şehir ve Kültür

Osmanlı şehirleri karakteristik bir yapıya sahiptir. En küçük yerleşim birimleri olan mahallelerden başlamak üzere şehirlere kadar bütün yapı cami merkezlidir. Osmanlı şehirlerinde görülen benzer sosyal ve kültürel yapıyı din birliğine bağlayan Mustafa İsen, bu birlikteliği özellikle şehirlerde gözlemlenmenin mümkün olduğunu vurgular. İsen'e göre İslam şehirde doğmuş bir dindir ve ibadetlerin çoğu cemaatle yapılır. Bu yüzden Müslüman şehirlerin çekirdeğinde cami bulunur.²¹¹ Şehirler camiler etrafında kurulur. Ana yollar, çarşı ve öğretim kurumları cami merkezlidir. Yeni yerleşim yerlerine ihtiyaç duyulduğunda da en küçük yapı birimi olan mahalleler bu usulle kurulur (İsen, 1997a:77-78; Ayrıca Osmanlı şehirlerinin teşekkülü hakkında bk. Halaçoğlu, 2007:154).

Camilerin bu derece merkezde olmasının sosyal hayatla da bağlantısı vardır. Çünkü Osmanlı toplumunda camiler sadece ibadet yeri değil aynı zamanda birer mektepti. Toplanma, karar alma ve devlet tarafından yapılan tebligatın da açıklanma yeri idi (Halaçoğlu, 2007:154).

“Yeni bir düşünce, hayat anlayışı ve medeniyet getiren İslamî öğreti, anlaşılması, anlatılması ve yeniden yorumlanması için ilk dönemlerden itibaren camilerin yanında ve onlarla iç içe eğitim öğretim merkezleri teşekkül ettirmiştir. Daha sonra medrese adını alacak olan bu kuruluşlar yine daha sonra teşekkül edecek olan tekkelerle birlikte şehirlerin kültürel alt yapılarını oluşturan başlıca kurumlardır. Şehir, coğrafi konumunun kendisine sağladığı olumlu imkânlar ya da bağlı olduğu uygarlığın kendisine olan ihtiyacı doğrultusunda siyasî ve ekonomik açıdan gelişip serpilirken sözü edilen kültürel kurumları da tesis eder.” (İsen, 1997a:78).

Osmanlı kültür kurumlarının cami, medrese, tekke merkezinde şekillendiğine yukarına temas edilmişti. Bunların yanında çarşı, hamam, kütüphane vb. yerler, konumuna göre değirmen, hastane, han ve kervansaraylar da eklenmektedir. Bu kurumlar ise varlıklarını vakıflar sayesinde sürdürmektedir. Vakıf geleneği şehrin imarından kültür hayatının devam etmesine kadar önemli bir yere ve etkiye sahiptir.²¹² İmaretler her milletten ve inançtan ihtiyaç sahiplerinin buralara akın etmesine; cami, mescit, medrese, tekke, türbe, zaviye, han, hamam, hastane, çarşı, fırın, boyahane, salhane, su yolları ve kanalizasyon gibi eserler de şehirlere olan ilginin artmasına sebep olmuştur (Halaçoğlu, 2007:103).

Bosna'da Türkçe

Osmanlı Türk kültürü ve edebiyatı siyasî hâkimiyetin olduğu her yerde gerek halk gerekse münevver zümre arasında benimsenmiştir. Medrese ve tekkeler, idarî ve askerî görevliler, ilim adamları, tarikatlar ve müntesipleri, şair ve edip askerler vasıtasıyla küçük büyük birçok merkezden gelişerek yayılmıştır (Çelebioğlu, 1994:32). Saraybosna, Mostar, Öziçe vb. şehirler bunlara birer örnektir.

Bosna'da Türk-İslam kültürünün serpilip gelişmesi her şeyden önce Boşnakların İslamlaşmasıyla ilgilidir. Bir diğer önemli nokta Bosnalıların İslamiyeti Türkler ve Türkçe üzerinden tanımış olmalarıdır. Bu

²¹⁰ Buna benzer bir uygulama da Fatih Sultan Mehmed'in Bosnalı Fransiskenlere verdiği emannâmedir.

²¹¹ Camiler fonksiyonları bakımından Müslüman bir topluluğun yaşadığı her yerde bu bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Kule ve derbent gibi yol güvenliğini sağlama ve gözetleme görevi gören küçük yerleşim birimlerinden birine ait 1699 tarihli bir arşiv belgesinde bu ihtiyaç: 1.Askerlerin Cuma ve bayram namazlarını kılmaları için, 2.Çocuklarına ilim öğretmek için, 3.Ölülerini defnetmek için (imam ihtiyacı) vb. sebeplerle bir cami ihtiyacı bildirilmektedir (Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek, Belge no:135, 2009:482-483).

²¹² Osmanlı Sosyal yapısı içinde vakıflar, şehrin imarı, eğitim faaliyetleri ve sosyal dayanışma gibi önemli hizmetler gördüğüne dair bilgi için bk. (Halaçoğlu, 2007:160-161).

durum bir sınır (uç) bölgesi olması dolayısıyla ayrıca önem arz etmektedir. Sürekli gazâ ve fetihlerde bulunulan bu topraklar, zaman zaman baskına uğrayan, el değiştiren yerlerdeki maddî ve manevî gerilimin sosyal hayata tesir etmemesi düşünülemez.²¹³

Osmanlılarda fethedilen yerlere Türk nüfusun yerleştirilmesi bir iskân politikası olarak uygulanmaktaydı. Türk göçüyle birlikte kültür ve dil öğeleri de göç etmiş veya diğer bir ifadeyle fetihle bulunmuştur. Özellikle dervişlerin boş ve tenha araziler üzerinde kurdukları zaviyeler yine onların himmetleriyle büyük kültür, imar ve din merkezleri haline geliyordu (Dervişler vasıtasıyla oluşan yerleşim birimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Barkan, 2008; İbrahim, 2008:693). Onlar tarafından kurulan tekkeler sosyal yardımlaşma yanında birer imar ve iskân vasıtası, yol güvenliği bakımından birinci derecede önemli tesislerdir. Bu dervişler aynı zamanda gönüllü olarak Türk dil ve dinini yaymaktaydılar. (Barkan, 2008:169, 190-191). Bu bölgelerde evkaf kayıtlarından, vakfiyelerden anlaşıldığına göre Müslümanların yaşadığı hemen her köy ve kasabada bir tekkenin var olduğundan söz etmek mümkündür (İbrahim, 2008:693).²¹⁴ Bu kurumları takiben bilim, kültür ve sanatın ilk temsilcileri bu topraklarda boy vermeye başlamıştır. Meseleye edebiyat tarihi açısından bakacak olursak bu merkezlerden yüzlerce şair ve yazar yetişmiş, Türkçemizi zenginleştirmeye devam etmişlerdir. Bunların içinde Türkçenin ses bayrakları sayılabilecek çok sayıda büyük sanatçı vardır (İsen, 1997d:515).

Fetihten sonra Bosna şehir ve kasabalarından büyük bir gelişme meydana geldi. Anadolu'dan ve diğer yerlerden gelen göçmenler vasıtasıyla Türk-İslam kaynaklı hayat tarzı hâkim oldu. Klasik Türk el sanatları ziraata göre daha fazla gelişti.²¹⁵ Osmanlı esnaf teşkilatı ve lonca sistemi ile birlikte dericilik, kuyumculuk, askerî malzeme üretimi ve halkın ihtiyaçlarına yönelik esnaf kolları büyük önem kazandı (Djurdjev, 1992:299). Evliya Çelebi Saraybosna'daki bakır işlemciliğinin ve Foynica'da demir silah aletleri yapımının bu hususta meşhur yerlerden daha önde olduğunu nakleder (Evliya Çelebi, 2007:229). Bugün bile Bosna şehirlerinde benzer sanatların yaşatıldığını görmek mümkündür.

Tarihin her devresinde ekonomik, sosyal ve askerî bakımdan yollar ve yol güvenliği önemli olmuştur. Gerek haberleşme, gerek ordu sevki, gerekse ticarî malların naklinde yol ve güzergâh emniyetine dikkat edilmiştir²¹⁶ (Halaçoğlu, 2007:164). "Osmanlı imparatorluğunda bütün iktisadî faaliyet, yolların geçtiği yerler ile bu yolların vardığı liman ve şehirlerde toplanmıştır." (Halaçoğlu, 2007:165). Saraybosna ve Mostar gibi şehirler Dubrovnik bağlantısı bakımından da ayrıca önem taşımaktaydı.

Osmanlı şehirlerinin siyasî ve coğrafi etkinliği oraların gelişmelerinde büyük rol oynamıştır. Bosna'da Türkler tarafından kurulan şehirlerin tamamı haberleşme ve nakliyatı kolaylaştırma amaçlı stratejik konuma sahip yerlerde bulunuyordu. Çoğu Bosna şehri klasik Osmanlı şehircilik anlayışına uygun olarak çarşı ve mahallelere bölünmüş olarak gelişti. Bunun yanında bazı idarecilerin girişimleriyle cami, medrese, han, hamam, mektep, kütüphane kuruldu ve vakıflar tesis edildi. Tekkelerde dervişlerin şehir halkının manevî duygularına hitap etmesi dinî kültürün gelişmesini sağladı. "Böylece Bosna şehirleri Türk gücünün kuvvetli bir kalesi, İslam kültürünün de direği oldu." (Djurdjev, 1992:299-300,303).²¹⁷

"Balkanlarda bugün mevcut pek çok merkezî yerleşim birimini şehir haline getiren Türklerdir. Bu yüzdendir ki Balkanlarda yakın zamana kadar hangi ırktan olursa olsun bir kimsenin şehirli sayılabilmesi Türkçe bilme şartına bağlıydı." (İsen, 1997d:514).

Osmanlıların 15.yüzyılda Bosna-Hersek bölgesine gelişleri Balkanların ileriki yıllardaki gelişimine damga vurmuştur. Bu etki sosyal hayatta, özellikle şehirlerin oluşması ve gelişmesinde, İslam'ın yayılmasıyla birlikte İslam kültürü, edebiyatı ve ilminin gelişmesinde kendini göstermiştir. En büyük gelişim Gazi Hüsrev Bey zamanında gerçekleşmiş ve bundan dolayı bu dönem Saraybosna'nın 'Altın Çağı' olarak adlandırılmıştır. Sahip olduğu yüksek mevki ve ekonomik durumu sayesinde Gazi Hüsrev Bey arkasında birçok önemli yapıtı bırakmıştır. Onun eserlerinin sanatsal değeri olmakla beraber şehirleşme ve inşa alanında da etkisi olmuştur. Gazi Hüsrev Bey'in başlattığı bu gelişim Osmanlı kültürünün Balkanlara taşınmasının en uygun yolu olmuştur (Zlata, 2010:119-120).

Gazi Hüsrev Bey Vakfiyesinde cami, yanında misafirhane, türbe, şadırvan, çeşme, caminin karşısında medrese, onun yanında hânkâh, kütüphane, bezistan, Taşlıhan, hamam, hanlar, Saraybosna çarşısında 200'e

²¹³ Osmanlı şehirlerini birer kültür merkezi haline getiren etkenlerden biri de oralarda bulunan yüksek maneviyatlı, ermiş, eren veya derviş diyebileceğimiz kişilerdir. Mustafa İsen, yol güzergahında bulunmamasına rağmen Vardar Yenice'sinin bir kültür merkezi haline gelmiş olmasını akıncılara üs olmasının yanında onları gazaya teşvik edip coşturan Abdullah-ı İlahi'ye (ö.1491) bağlar (İsen, 1997:81-83).

²¹⁴ Özellikle Saraybosna'nın kurucusu olan İsa Bey'in henüz 15.yüzyılın ortalarında Saraybosna'da Mevlevî Tekkesini kurmuş olması (Çehayic, 2008:743) dikkat çekicidir.

²¹⁵ Bu durum bölgenin dağlık oluşuyla ilgili olmalıdır.

²¹⁶ Osmanlı devletinde yol ve seyahat emniyetinin sağlanması için tesis edilen küçük kale karakollarına derbent denir. Müstahkem derbent tesisleri dört tarafı duvarlarla çevrili, küçük kale şeklinde olup, yanında han, cami, mektep ve dükkanlar bulunan bir kasaba hüviyetindedirler (Halaçoğlu, 2007:173,174). Dubrovnik yolu üzerindeki Poçitel Köyü tipik bir derbent örneğidir.

²¹⁷ 1777 tarihli arşiv belgesinde Bosna "Memâlik-i Mahrûse'nin sedd-i Seddi ve serhadd-i mansûrenin âhenin-i kilidi Eyalet-i Bosna'da..." şeklinde Osmanlı serhaddinin kilidi şeklinde tarif edilmektedir (Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek, Belge no:35, 2009:145-146).

yakın dükkân, depo, saat kulesi, hastane en önemli eserlerdir. Vakıf bünyesindeki hastane Saraybosna'daki ilk hastane olduğundan ve dini inançları göz önünde bulundurmadan herkese hizmet verdiğinden dolayı büyük önem taşımaktadır. (Zlatar, 2010:120). Gazi Hüsrev Bey zamanındaki şehirleşmenin en önemli delili artan mahalle sayısıdır. Ondan önce 15 olan mahalle sayısı 16.yüzyılın sonlarında 100'e ulaşmış bulunuyordu. Cami merkezli bu mahallelerde mektep, çeşme, fırın ve bakkalın bulunması zorunluydu. Bu yüzyılın sonlarına doğru Saraybosna klasik bir Türk-İslam şehri görüntüsüne kavuşmuştur. Bu zamana kadar 6 cami, 23 mescit, bir medrese, altı tekke, üç hamam, iki han ve Saraybosna çarşısında çok miktarda dükkân yapılmıştır. Böylece Saraybosna en önemli ticaret ve kültür merkezi haline gelmiştir (Zlatar, 2010:161-166; bk.16 numaralı dipnot).

Türk-İslam kültürü bakımından Bosna-Hersek'in Saraybosna'dan sonra ikinci önemli şehri olan Mostar, özellikle Osmanlıların fethiyle birlikte gelişmiştir. XVI. yüzyılın başlarında yapılan Sinan Paşa Camii ve Hamamı, Müslüman nüfusun toplanmasını sağladı. Stratejik önemi dolayısıyla Hersek bölgesinin merkezi haline getirilen Mostar'a 1558'de inşa edilen ve cami, medrese ve kütüphaneden oluşan Karagöz Bey Külliyesi'nin damgasını vurduğu söylenebilir. Ayrıca Keyvan Kâhya Camii ve Medresesi (1553), Koski Mehmed Paşa Camii ve Medresesi (1617) gibi kurumların da etkisi söz konusudur. 1874 tarihli Bosna Salnâmesi'nde Mostar'da 45 cami, beş medrese, bir rüşdiye, 16 mektep ve 26 hanın bulunduğu kayıtlıdır (Aruçi, 2005:296). Bu sayıları şehirde yaşayan Türk-İslam kültürünün belgesi olarak değerlendirmek de mümkündür.

"Din birliği üzerine kurulan büyük medeniyetler, içlerine aldıkları çeşitli milletlerin kültürlerini az çok müşterek bir hüviyete büründürürler" (İsen, 1997a:77). Gerek Balkanlarda gerekse Bosna-Hersek'te Türkçe kelimelerin kullanılması, Türkçenin etkin olması bu düşünceyle açıklanabilir. Diğer bir tabirle imparatorluk dili ve din birliği avantajıyla Türkçe, sosyal hayatta çok etkili olmuş ve halk tarafından benimsenmiştir. Mesela tekke geleneğinin yaygın ve hâlâ canlı olduğu Bosna'da Türkçe ilahiler, kasideler, gülbanklar, dualar varlığını bugün de sürdürmektedir.

Din merkezli etkileşimde bazı Türkçe kelime ve söz kalıpları Bosnalılar tarafından kendi dilleriymiş gibi benimsenmiş ve kabul görmüştür. Bugün bile cümle düzeyinde bu tür ifadeler rastlanmaktadır.²¹⁸ "Bugün bile" tabirini Djurdjev'in Bosnalı Müslümanları edebî faaliyetleri ile ilgili bir tespitine dayandırmak yerinde olacaktır. "1878 özellikle de 1918'den sonra Bosna Müslümanlarının edebî faaliyetleri, Sırp-Hırvat literatürüyle gittikçe daha fazla kaynaşma temayülü gösterdi." (Djurdjev, 1992:304). Bahsedilen tarihlere kadarki dönemlerde Türkçenin daha canlı olduğunu söylemek çok büyük bir iddia olmasa gerek.

Türkçenin yüksek seviyede konuşulup yazılmasının en önemli sebebi Osmanlı eğitim sistemidir. Medrese geleneğinin köklü olduğu yerleşim birimlerinde kültür hayatı daha hızlı gelişme göstermiştir. Diğer bir ifadeyle medreseler üst bilgi sınıfını yetiştirmesi bakımından şehrin klasik kültür merkezi olmasında olmazsa olmazlardan biri olmuştur.

Osmanlı eğitim sisteminde öğrenci mahalle imamından başlayarak en üst kademedeki medreseye ulaşmaya kadar devam eden eğitim hayatında ders geçme (referans) esasına göre yükselirdi. Dersin hocası kendisinden yeterli eğitimi alan öğrencisini daha merkezî bir yere ve daha üstün bir hocaya tavsiye ederdi. Böylece İstanbul'daki en yüksek eğitim kurumlarına uzanan bir teamül oluşmuş olurdu. Yüksek tahsilini tamamlayan öğrenciler diplomalarını aldıktan sonra en alt seviyedeki medreselerden başlamak suretiyle müderris olarak atanırlardı (Yakuboğlu, 2006:141-142). Ayrıca medreselerde eğitim tamamen parasızdı ve talebinin yiyecek ve giyeceği de karşılanıyordu (Halaçoğlu, 2007:138).

Osmanlı eğitim sisteminde mektep, tekke, medrese ve yüksek medrese olmak üzere bir sıralama vardı. Başarılı olan öğrenci hocasının referansı ile daha yüksek seviyedeki okullarda okuma imkânı buluyordu. Yüksek seviyedeki medreselerin İstanbul'da oluşu taşradan merkeze doğru bir akışı da tabii olarak doğurmuş oluyordu. İmparatorluğun hemen her yanında aynı ilim ve kültür havasının hâkim olmasının bir nedeni de bu durum olmalıdır.

Saraybosnalı öğrenciler yüksek eğitim için genellikle İstanbul'a veya başka merkezlere gidiyorlar, dönüşte eğitim aldıkları dil ile birlikte kültürünü de beraberlerinde getiriyorlardı. Kadı, müderris vb. yüksek kademelerde görev yapan bu kişiler vasıtasıyla Türkçe kelimeler halka kadar inmekle beraber Türkçe de belirgin şekilde etkili oluyordu. Aynı eğitim sürecinden geçen bu kişiler fikrî ve edebî zevk birliğine sahiptiler.²¹⁹ Özellikle şair ve yazar olanlar o dönem Türk edebiyatının birer parçası haline geliyorlardı. Bu yüzden Türkçenin Bosna'da edebî bir dil olarak varlık göstermesi ve gelişmesi ağırlıklı olarak edebiyat ürünleri ve tekke kültürü vasıtasıyla olmuştur.

Gazi Hüsrev Bey kütüphanesinde bulunan yazma eserlerin çoğu Bosna ve Balkanların çeşitli yerlerinde istinsah edilmiştir. Buralarda istinsah amaçlı özel medreselerin bulunduğu, bunlardan birinin de özellikle Gazi Hüsrev Bey Medresesi ve Hânkâhı olduğu ifade edilmektedir. (Karçiç, 1996:458). Bugün Bosna-Hersek

²¹⁸ Bayram şerif mübarek olsun, Sabah hayır olsun, Hoş geldun vb. ifadeler için bk. (İyiyol, 2010).

²¹⁹ Osmanlı toplum yapısı, her türlü etnik ve kültürel zenginliği içinde barındırmakla birlikte kültürel yapıda hâkim bir renge sahipti. "Türk-İslam sentezi sayılabilecek bu renk, öylesine hâkim bir eda taşıyordu ki bu kültür dairesine giren örneğin Bağdat'ta yetişen Rûhî ile Bosna'da yetişen Kâimî, coğrafyanın olağanüstü uzaklığına rağmen öz olarak aynı şeyleri dile getiriyorlardı." (İsen, 1997f:566).

Kütüphanelerinde bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça yazmaların bu bölgede çoğaltıldığı gerçeği Türkçenin etkisini gösteren bir diğer delil olarak görülmelidir.

Osmanlı Devletinin dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri de hiç şüphesiz merkezîyetçi yapısıdır. Aslında bu merkezîyetçi yapı pek çok alanda kendini hissettirmiştir. Bununla bağlantılı olarak İstanbul'un bir kültür ve sanat merkezi olması ortak bir edebî tavrın kök salmasını da netice vermiştir.²²⁰ Diğer bir ifadeyle tek merkezli bu yapı imparatorluğun her yanında aynı renk ve dokuyu beslemiştir. Saraybosna ile Şam, Konya ile Üsküp, İstanbul Türkçesine göre kendilerini konumlandırmışlardır. Edebî metinlerde İstanbul'u, İstanbul Türkçesini özleyen/anan pek çok şaire ve şiire rastlamak mümkündür.

Türkçe, Arapça ve Farsça menşeli pek çok kelime Sırp-Hırvat dilinin konuşulduğu yerlerdekinden daha çok Bosna-Hersek'te günlük konuşmalarda yer almıştır (Djurđjev, 1992:303). “Bosna'da din ya da mezhep insanlar arasındaki kimlik ayrımının odak noktasıdır. Müslüman olan ve Osmanlı İmparatorluğunun kültür çevresine giren Boşnaklar, Türkçe eserler vermeye başlamışlar, hatta devrin icaplarına göre Arapça ve Farsça kitaplar da meydana getirmişlerdir.” (İsen, 1997d:519). Özellikle divan ve tekke şairlerinin Türkçe yazmaları bu düşüncenin tezahürüdür.

“Her Osmanlı eyaletinde olduğu gibi Bosna-Hersek'te de İslamî eğitim ve kültürün fideleliklerini mektepler ve dinî kurumlar oluşturmuştu. Camilerin yanında bulunan mektepler ve medreseler Bosna Müslümanlarının temel öğretim müesseseleriydi. (Djurđjev, 1992:304).” Özellikle Saraybosna'nın ikinci kurucusu kabul edilen Gazi Hüsrev Bey yoğun fetih ve gazâ faaliyetlerinin yanında bölgenin İslamlaşmasında önemli rol oynayan dinî, ticarî ve kültürel tesisler yaptırmıştır. Şehrin ortasına kurduğu külliyesi bir sembol olmuş, yüzyıllarca topluma hizmet vermiş ve medresesinden pek çok kimse yetişmiştir (Okiç, 1996:454). Resmî kayıtlara göre Osmanlı idaresinin son dönemlerinde Bosna'da 917 mektep, 43 medrese, 28 rüşdiye vardı. Ayrıca Saraybosna'da bir askerî okul, bir öğretmen yetiştirme koleji, bir ticaret mektebi bulunuyordu. (Djurđjev, 1992:304).²²¹

Bosna'nın Osmanlı kültür hayatındaki yerinin tespit edilmesini önemlidir. Şüphesiz İstanbul merkezli kültür hayatının birer kopyası bu bölgelerde yaşanmaktaydı. Fakat imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi buradaki hayatın ve kültürel dokunun kaybolmadan günümüze ulaşmadığı aşîkârdır. En azından bunu Türkçe yazan şair ve müellifler için söyleyebiliriz. Tezkirelerde 28 civarında Bosnalı divan şairinden bahsedilmektedir (İsen, 1997e:67). Hâlbuki bugün Türkçe yazan 100 civarında şair ve 20 kadar yazarın varlığı bilinmektedir. Bu şairlerin 16 tanesi Avusturya döneminde yaşamıştır. Dolayısıyla Türkçe Avusturya döneminde de yaşamaya devam etmiştir (İsen, 1997d:520-522; 1997f:568). Bunun yanında halk şairlerinden ya da tekke ve zaviyelerde Türkçe söyleyen, yazan kişilerden şimdilik sınırlı ölçüde haberdarız. Burada Mustafa İsen'in şair tezkirelerinde 40 şairle temsil edilen Diyarbakır'ın Şevket Beysanoğlu tarafından yayınlanan Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları (1957) adlı eserinde 200'e ulaşmasından hareketle zikredilen sayının beş katı olabileceğini, 19 şairle temsil edilen Üsküp'ün 100 civarında şaire sahip olabileceği ifade etmesi (İsen, 1997b:128-129; 1997c:139-140) dikkate değerdir. Dolayısıyla tezkirelerde geçen sayıya bakarak Türkçe yazan Bosnalı şair ve yazarların sayısı 150-200 civarında olması gerekir. Son araştırmalarda Dr. Adnan Kadriç'in 38 adet Mostarlı şair ve yazardan bahsetmesi bunun bir delili sayılmalıdır.²²²

Son olarak günümüzde Bosna-Hersek'te Türkçenin durumundan bahsedebiliriz. Özellikle bağımsızlık sonrası iki halk arasında tarihî ve dinî birlikteliğin referansı ile bir yakınlaşma meydana gelmiştir ve bu ilgi artarak devam etmektedir. Özellikle televizyonlarda gösterime giren Türk dizileri, Türkiye ve Türkçeye ilgiyi artırmaktadır. Tarihi süreci yakından takip edenler tarafından yapılan şu tespit dikkat çekicidir: “Türkçe son yüz yıldır hiç bu kadar popüler olmamıştı.”²²³

Türkçenin Bosna'da önceki dönemlerdeki konumundan bahsetmek bugün elbette güçtür. Geçmişte sadece konuşma dili değil aynı zamanda yazı dili olarak da kullanılan Türkçeye yukarıda sözü edilen şair ve yazarlar pek çok edebî eser ortaya koymuşlardır. Fakat bugün yazı dilinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Konuşma dili olarak ise günden güne artan ilgi yabancı bir dil öğrenme merkezindedir. Ayrıca bugünün Bosna'sında dört üniversitede Türkoloji bölümleri eğitim vermektedir.

²²⁰ Bu düşüncüyü desteklemesi bakımından Çehayîç'in “Bosna-Hersek'te Mevlevîler” (2008) isimli makalesinde Farsça ve Türkçe yazan Mevlevîlerle ilgili fikir ve sanat açısından yaptığı değerlendirmeyi aynen alıyoruz: “Mevhum ve estetik formalite açısından Farsça ve Türkçe yazılan bölgemizdeki Mevlevî eserler, o dönemin Osmanlı-Türk edebiyatındaki akımların ve yöntemlerin aynını ortaya aksettirmektedir.” (Çehayîç, 2008:749).

²²¹ XVII.yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi Saraybosna'dan bahsederken: 104 mahalle, 170 mihrap, 100 adet mescit, buk'a, zaviye, 180 sibyan mektebi, 47 tekke, 100'den fazla çeşme, 300 yerde sebîl, 700 su kuyusu, 176 su değirmeni, beş hamam, 670 hanedan hamamı, üç adet ücretsiz kervansaray şeklinde bilgi vermektedir (Evliya Çelebi, 2007:224-226).

²²² Mostarlı Şairler Antolojisi Dr. Adnan KADRİÇ tarafından yayına hazırlanmaktadır.

²²³ Bu ifade Boşnak Türkolog Dr. Alena Çatoviç tarafından kullanılmıştır.

References

- ARUÇI, Muhammed (2005) "Mostar", 30.cilt, TDVİA, İstanbul
- BARKAN, Ömer Lütfi (2008) "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri", Tasavvuf Kitabı, (Haz. Cemil Çiftçi), Kitabevi Yayınları, İstanbul
- ÇEHAYİÇ, Cemal (2008) "Bosna-Hersek'te Mevleviler", Tasavvuf Kitabı, (Haz. Cemil Çiftçi), Kitabevi Yayınları, İstanbul
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1994) Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı, MEB Yayınları, İstanbul
- DJURDJEV, Branislav (1992) "Bosna-Hersek", 6.cilt, TDVİA, İstanbul
- EMECEN, Feridun (1992) "Bosna Eyaleti", 6.cilt, TDVİA, İstanbul
- Evliya Çelebi (2007) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 5.cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- FULLER, Graham E. (2010) İslamsız Dünya, (Çev.Hasan Kaya), Profil Yayınları, İstanbul
- HALAÇOĞLU, Yusuf (2007) XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- HAZAI, György "Osmanlı Döneminde Bir İmparatorluk Dili Olarak Türkçe", <http://www.osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=7&id=200>, Erişim Tarihi: 11.04.2011
- İBRAHİM, Mehmet (2008) "Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", Tasavvuf Kitabı, (Haz. Cemil Çiftçi), Kitabevi Yayınları, İstanbul
- İSEN, Mustafa (1997a) "Osmanlılarda Şehir ve Kültür", Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Akçağ Yay. Ankara
- İSEN, Mustafa (1997b) "Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları Üzerine, Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Akçağ Yay. Ankara
- İSEN, Mustafa (1997c) "Kültür Tarihimizde Üsküp ve Üsküplü Divan Şairleri", Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Akçağ Yay. Ankara
- İSEN, Mustafa (1997d) "Balkanlarda Türk Edebiyatı", Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Akçağ Yay. Ankara
- İSEN, Mustafa (1997e) "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar, Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış, Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Akçağ Yay. Ankara
- İSEN, Mustafa (1997f) "Bosna'da Türk Edebiyatı", Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Akçağ Yay. Ankara
- İYİYOL, Fatih (2010) "Boşnak Folklorunda Türk Kalıp Sözlerin Etkisi", Uluslar arası IX. Dil-Yazın-Değişibilim Sempozyumu, 15-17 Ekim 2009, I.cilt, Sakarya Üniversitesi, s. 2-9
- KARÇIÇ, Fikret (1996) "Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi", 13.cilt, TDVİA, İstanbul
- OKIÇ, M.Tayyib (1996) "Gazi Hüsrev Bey", 13.cilt, TDVİA, İstanbul
- Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek (2009) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yayın nu: 101, İstanbul
- SKALJIĆ, Abdullah (1965) Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku, Sarajevo
- YAKUBOĞLU, Kenan (2006) Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul
- ZLATAR, Behija (2010) Gazi Husrev-Beg, Orientalni Institut u Sarajevu, Sarajevo